

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT 629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04 UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
ZESPÓŁ REALIZACJI 00 - 503 W A R S Z A W A
BADAŃ 621 - 07 - 57, 628 - 90 - 17 TELEFAX 629 - 40 - 89
INTERNET: <http://www.cbos.pl> E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/3/3/97

ŻYDZI I POLACY W OPINIACH SPOŁECZEŃSTWA

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, STYCZEŃ '97

PRZEDRUK MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

WSTĘP

Stosunki polsko-żydowskie należą do tematów budzących ciągle wiele kontrowersji. Co jakiś czas jesteśmy świadkami dyskusji prasowych, zwykle towarzyszących jakiemuś wydarzeniu historycznemu czy artystycznemu, które jest związane z polsko-żydowską historią. Ostatnio była to pięćdziesiąta rocznica pogromu kieleckiego, sprawa budowy supermarketu w pobliżu obozu w Oświęcimiu oraz pokazanie przez telewizję amerykańską filmu „Sztetl”; w roku 1995 - obchody 50-lecia wyzwolenia obozu w Oświęcimiu. Dyskusje prowadzone wokół tych spraw i wydarzeń, podobnie jak polemiki toczone w przeszłości, dadzą się sprowadzić do dwóch podstawowych kwestii (co nie znaczy, że nie mają one wielu innych wątków): stosunku Polaków do Żydów w czasie wojny oraz pytania o stopień rozpowszechnienia w Polsce postaw antysemitycznych. Dążeniom rządów polskiego i izraelskiego oraz różnych instytucji do budowy dobrych stosunków polsko-izraelskich i polsko-żydowskich towarzyszą wciąż nie zaleczone rany po obu stronach i ogromna wrażliwość społeczna na „tematy żydowskie”.

Do roku 1989 w polskich badaniach socjologicznych zajmowano się przede wszystkim pomiarem temperatury uczuć do różnych narodów, w tym do żydowskiego, i badaniem stereotypu Żyda. Później socjologowie znacznie rozszerzyli problematykę badań. Ostatnio ukazało się obszerne opracowanie, relacjonujące stan świadomości społecznej w 1992 roku, jeśli chodzi o postawy wobec Żydów i Holocaustu; jego autorzy pokusili się także o pewne uogólnienia teoretyczne¹.

W sierpniu '96 w badaniu CBOS² powtórzono wiele pytań, zawartych w wymienionej pracy, co dało możliwość zaobserwowania dynamiki postaw; postawiono także zupełnie nowe problemy.

¹ Badania wykonane w 1992 r. przez Sopotką Pracownię Badań Społecznych. Wyniki zamieszczono w pracy zbiorowej „Czy Polacy są antysemitami?” pod redakcją I. Krzemińskiego. Oficyna Naukowa, Warszawa 1996.

² Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (75), 22-27 sierpnia '96, reprezentatywna próba losowa dorosłej ludności kraju (N=1091).

Z CZYM KOJARZY SIĘ NARÓD ŻYDOWSKI?

Badając stereotypy narodowe zwykle pyta się o cechy charakterystyczne dla członków danego narodu. Pytanie zadane przez nas („Kiedy słyszy Pan(i) słowa »naród żydowski«, to co Panu(i) najpierw przychodzi do głowy?”) uruchomiło nieco inne niż zazwyczaj ciągi skojarzeń, choć jednocześnie w odpowiedzi badani odwoływali się do pewnych stereotypów.

	CBOS
Hierarchia odpowiedzi na nieskategoryzowane pytanie (otwarte): Kiedy słyszy Pan(i) słowa „naród żydowski”, to co Panu(i) najpierw przychodzi do głowy?	
Zagłada, II wojna światowa, Holocaust	21%
Taki sam naród jak każdy inny, nie różnicuję ludzi	16%
Określenia neutralne, związane z pracą (przede wszystkim z handlem)	11%
Określenia negatywne, związane z pracą (wyzyskiwacze, nieuczciwi)	9%
Tradycja (Pismo Święte, judaizm, Chrystus)	7%
Izrael - państwo żydowskie	6%
Ingerencja w życie Polski, krzywdzą Polaków	5%
Określenia pozytywne, związane z pracą (zaradność, pracowitość)	4%
Cechy pozytywne, nie związane z pracą (mądrość, religijność)	3%
Cechy negatywne, nie związane z pracą	3%
Odmienność zewnętrzna (stroju, obyczaju)	2%
„Wasze ulice, nasze kamienice” - sformułowanie literalne	2%
Zamordowanie Chrystusa	2%
Antysemityzm, nietolerancja	1%
Naród obcy, nie lubiany	1%
Naród wybrany (określenie neutralne)	1%
Inne określenia	7%
Trudno powiedzieć	17%

Procenty nie sumują się do 100, gdyż odpowiedzi badanych mogły być zaliczone do więcej niż jednej kategorii.

Najczęstszym skojarzeniem z „narodem żydowskim” jest Zagłada. Wypowiedzi tego rodzaju w większości zawierały określenia neutralne, opisowe, nieemocjonalne w swojej treści. Drugie co do częstości miejsce zajęły określenia w pewnym sensie obronne, podkreślające, iż nie różnicuje się ludzi i narodów i że nie ma się w tym względzie żadnych uprzedzeń. Kategoria ta najczęściej występowała samodzielnie, zastępowała wymienianie jakichkolwiek cech.

Kolejna co do częstości kategoria to definicje neutralne, charakteryzujące Żydów przez pracę, przede wszystkim handel. Zaraz potem następują określenia negatywne, również związane z pracą Żydów. Zliczając określenia neutralne, pozytywne i negatywne, które towarzyszą „narodowi żydowskiemu”, uzyskujemy następujący obraz:

		CBOS
Określenia neutralne (również te, o których zabarwieniu emocjonalnym nie można wnioskować)		34%
Określenia negatywne		17%
Określenia podkreślające brak uprzedzeń i negatywnych skojarzeń		16%
Określenia pozytywne lub zawierające współczucie		6%
Inne		5%
Trudno powiedzieć		17%
Brak danych		5%

Wśród skojarzeń z „narodem żydowskim” dominują określenia neutralne - to znaczy również takie, o których znaku emocjonalnym nie możemy orzekać, natomiast wśród pozostałych określeń - negatywne przeważają nad pozytywnymi. Przy badaniu stereotypu otrzymano inny wynik - tam cechy pozytywne przeważały nad negatywnymi³.

Interesujące, czy zdaniem społeczeństwa „naród żydowski” i „naród izraelski” to te same czy różne narody? Powstanie i rozwój państwa Izrael postawiło przed socjologami tego kraju podobne pytanie. Badania prowadzone w Izraelu wskazują, że część Izraelczyków nie identyfikuje się z „narodem żydowskim”. Praktyka socjologów polskich wskazuje, że pytają

³ Por. A. Cała, „Autostereotyp i stereotypy narodowe” [w:] „Czy Polacy są antysemitami?”, s. 218.

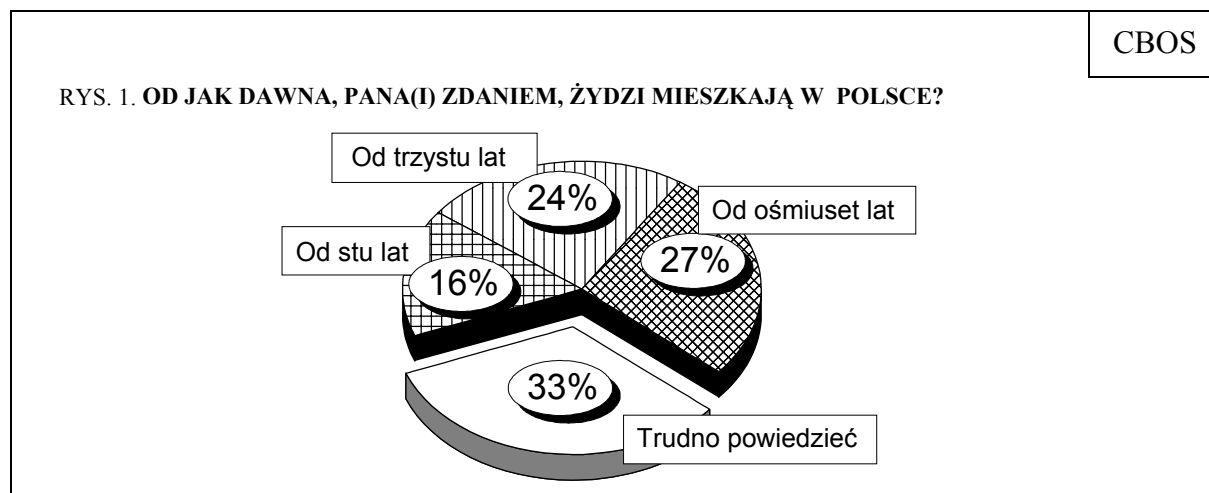
oni w badaniach ankietowych czasem o obie te kategorie, traktują je więc wówczas jako różne, a czasem zamiennie - wówczas traktują je jako synonimy⁴.

Większość ankietowanych (66%) uważa, że naród żydowski i izraelski to jeden i ten sam naród, 19% sądzi, że są to różne narody, a 15% nie ma zdania na ten temat.

Z DZIEJÓW RELACJI POLSKO-ŻYDOWSKICH

Czy w naszym społeczeństwie rozpowszechniona jest świadomość dawności, zasiedziałości Żydów w Polsce? W jakim stopniu Żydzi widziani są jako goście, którzy znaleźli się w Polsce stosunkowo niedawno, a w jakim postrzegani są jako element zasiedziały, mający w Polsce długą historię, towarzyszącą „od zawsze” historii Polaków?

Na pytanie - od jak dawna Żydzi mieszkają w Polsce - ponad jedna czwarta badanych wybrała (z trzech możliwości) odpowiedź zgodną z ustaleniami historyków - że od ośmiuset lat. Wydaje się więc, że świadomość, iż Żydzi mieszkają w Polsce „od zarania”, jest stosunkowo duża.

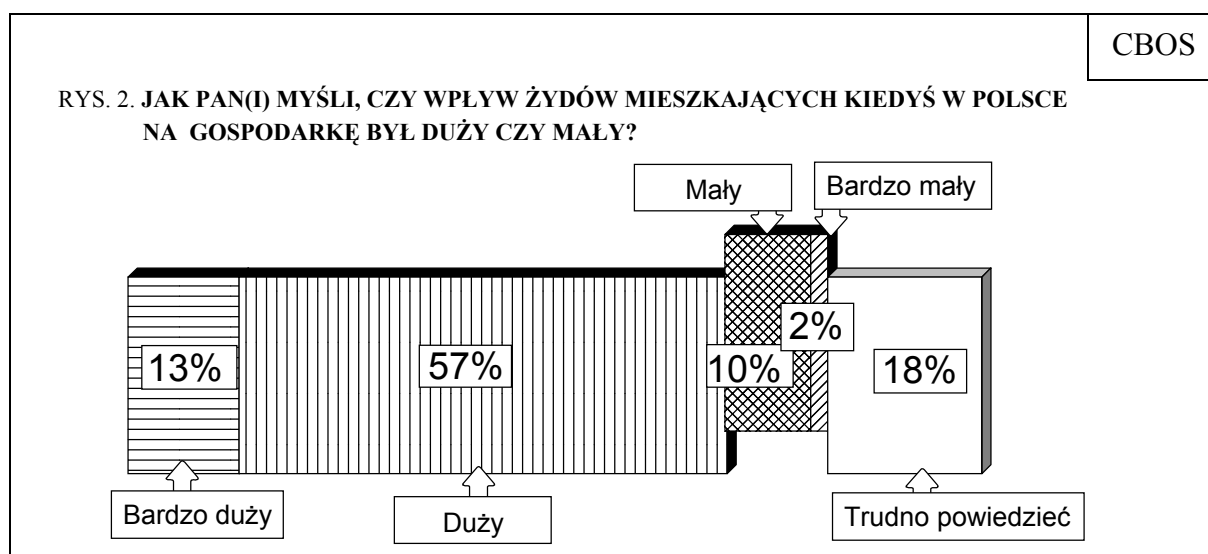
Im wyższe wykształcenie ankietowanych, tym większy odsetek odpowiedzi prawidłowych; odpowiedź właściwą wybrało prawie dwukrotnie więcej osób z wykształceniem wyższym (43%) niż z podstawowym (24%).

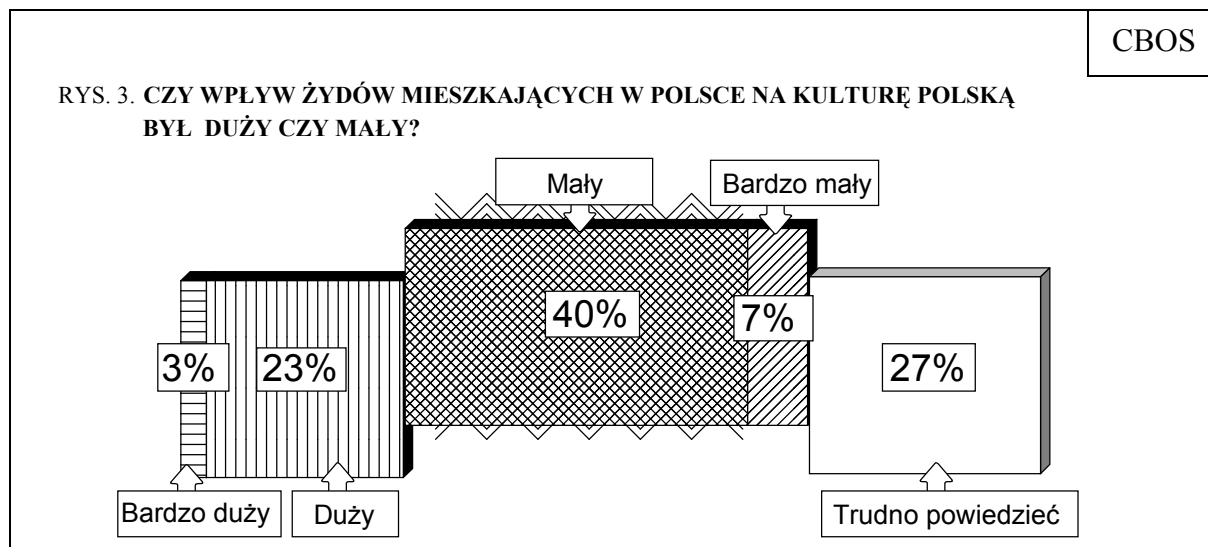
⁴ W badaniach przeprowadzonych w 1991 roku na próbie młodzieży polskiej „Żyd” cieszył się nieco większą sympatią niż „Izraelczyk”, B. Wilska-Duszyńska: „«My» i „Oni»: młodzież wobec etnicznie obcych” [w:] „Tolerancja i uprzedzenia młodzieży”, s. 36, Warszawa 1993.

Wpływ Żydów na podstawowe dziedziny życia: gospodarkę i kulturę

Przekonanie o wpływie Żydów na różne dziedziny życia w Polsce może być traktowane, z jednej strony, jako odprysk postawy niechętej wobec tej nacji, z drugiej - jako zdanie relacjonujące pewną rzeczywistość: Żydzi, którzy stanowili przed wojną znaczący (10%) odsetek ludności, jako część społeczeństwa wywierali po prostu wpływ na gospodarkę i kulturę kraju. Interesowało nas, jak ludzie w Polsce widzą ten wpływ, zarówno jeśli chodzi o jego wielkość, jak i skutki. Rozmiar wpływu na gospodarkę jest łatwiejszy do oszacowania; rola Żydów w tej dziedzinie była przedmiotem wielu opracowań naukowych. Wpływ zaś na kulturę - z samej istoty rzeczy - jest znacznie trudniejszy do określenia i do oszacowania. Można tu mieć na myśli zarówno badaną przez antropologów dyfuzję wzorów kultury, jak i będący przedmiotem badań historyków i literaturoznawców „udział Żydów w kulturze polskiej”.

Spółeczeństwo dostrzega znaczny wpływ Żydów na gospodarkę Polski: blisko 70% ankietowanych sądzi, że był on duży lub bardzo duży. Z kulturą rzecz ma się inaczej: niemal połowa respondentów jest przekonana, że ich wpływ był mały lub bardzo mały. Ponad jedna czwarta wskazań „trudno powiedzieć” świadczy o znacznych trudnościach z oceną wpływu Żydów na kulturę polską. Niemniej także w tym przypadku więcej niż jedna czwarta badanych mówi o wpływie dużym lub bardzo dużym.

Problem ten możemy potraktować bardziej ogólnie, pytając, jaki był „łączny” czy też „ogólny” wpływ Żydów na różne sfery życia. Przy zastosowaniu połączonej miary-indeksu z dwóch powyższych pytań okazuje się, że niemal jedna czwarta badanych (24%) jest przekonana o bardzo dużym wpływie Żydów na życie gospodarcze i kulturalne kraju, tylko nieco więcej osób (28%) sądzi, że wpływ ten był, *summa summarum*, żaden.

Przekonanie o wpływie na gospodarkę i kulturę zależy bardzo silnie od wykształcenia: im jest ono wyższe, tym częściej deklaruje się opinie o wpływie dużym lub bardzo dużym.

INDEKS WPŁYWU ŻYDÓW NA GOSPODARKE I KULTURĘ A WYKSZTAŁCENIE BADANYCH

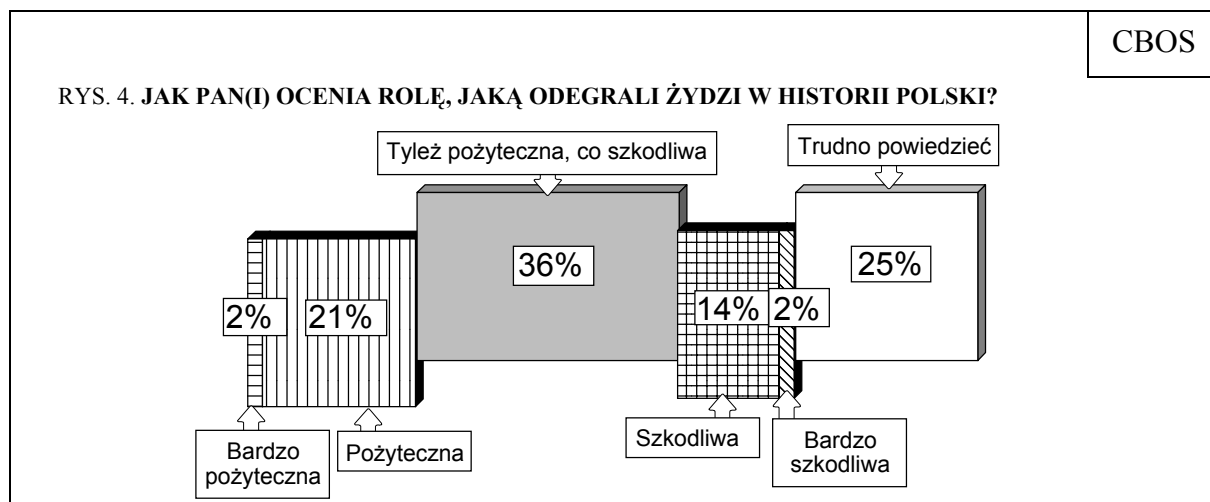
Tabela 1

Wykształcenie	Odsetki wskazań na wpływ:			Liczba osób
	żaden	średni	duży	
Podstawowe	37	44	19	376
Zasadnicze zawodowe	34	47	19	289
Średnie	17	53	30	346
Wyższe	11	52	37	80

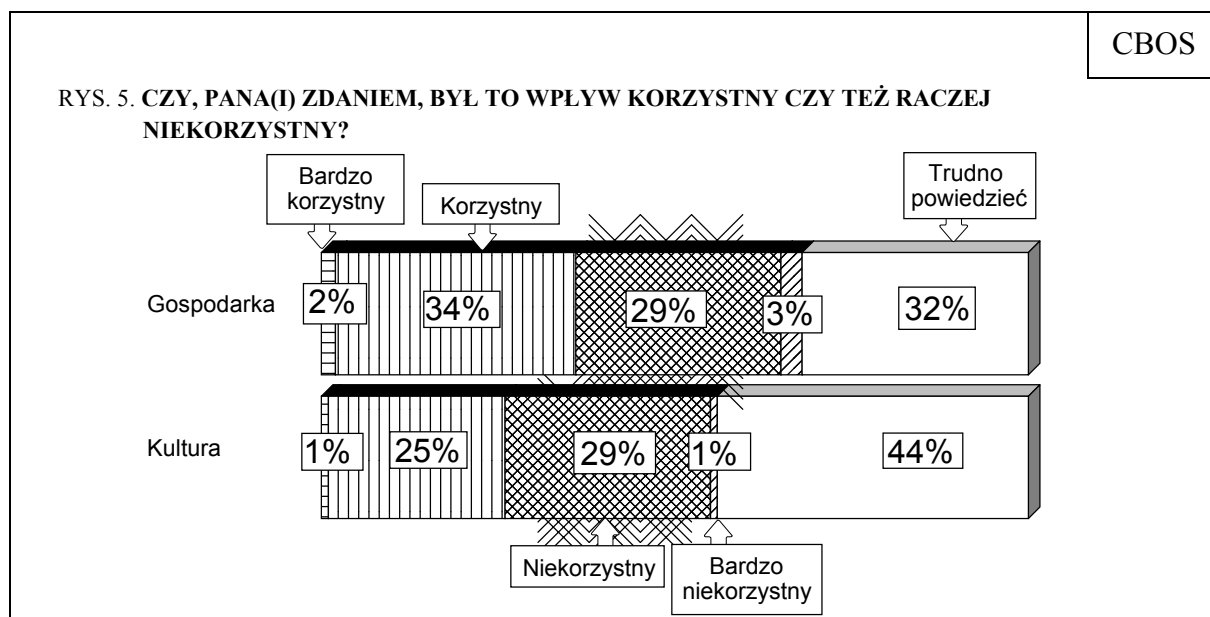
Jest rzeczą interesującą, że wiek badanych nie różnicuje w sposób wyraźny opinii o rozmiarze wpływu Żydów na te podstawowe sfery życia Polski.

Ocena roli Żydów w historii Polski

W ocenie roli, jaką odegrali Żydzi w historii Polski, dominują wypowiedzi ambiwalentne. Ponadto warto podkreślić, że jedna czwarta społeczeństwa nie ma w tej kwestii zdania bądź nie chce się wypowiadać. Wśród pozostałych oceny pozytywne nieco przeważają nad negatywnymi.

Nieco inaczej kształtują się te oceny, gdy pytamy o poszczególne dziedziny życia społecznego. Opinie o gospodarczej i kulturowej roli Żydów są silnie spolaryzowane, przy czym w ocenie wpływu na gospodarkę nieco przeważają opinie pozytywne, a w ocenie wpływu na kulturę - negatywne.

Na podstawie indeksu utworzonego z odpowiedzi określających wpływ Żydów (zarówno na sferę gospodarki, jak i kultury) jako bardzo korzystny lub korzystny można stwierdzić, że ponad połowa (57%) badanych ani razu nie uznała go za pozytywny, a blisko jedna piąta (19%) widzi go jako zdecydowanie korzystny.

Duże znaczenie dla postrzegania wpływu Żydów na różne sfery życia ma wykształcenie: im jest ono wyższe, tym więcej wypowiedzi pozytywnych. Podobnie wpływa wiek - im młodszy badani, tym częściej uważają, że wpływ Żydów na gospodarkę i kulturę był pozytywny.

INDEKS OCEN ROLI ŻYDÓW A WYKSZTAŁCENIE BADANYCH

Tabela 2

Wykształcenie	Odsetki wskazań na wpływ pozytywny:			Liczba osób
	0 wskazań	1 wskazanie	2 wskazania	
Podstawowe	72	19	9	376
Zasadnicze zawodowe	56	23	22	289
Średnie	47	30	22	346
Wyższe	29	27	43	80

INDEKS OCEN ROLI ŻYDÓW A WIEK BADANYCH

Tabela 3

Wiek	Odsetki wskazań na wpływ pozytywny:			Liczba osób
	0 wskazań	1 wskazanie	2 wskazania	
Do 24 lat	49	28	23	151
25-34	51	21	28	193
35-44	57	25	18	242
45-54	57	25	18	173
55-64	61	23	16	145
65 i więcej lat	65	23	12	186

INDEKS OCEN ROLI ŻYDÓW A SYMPATIE PARTYJNE BADANYCH

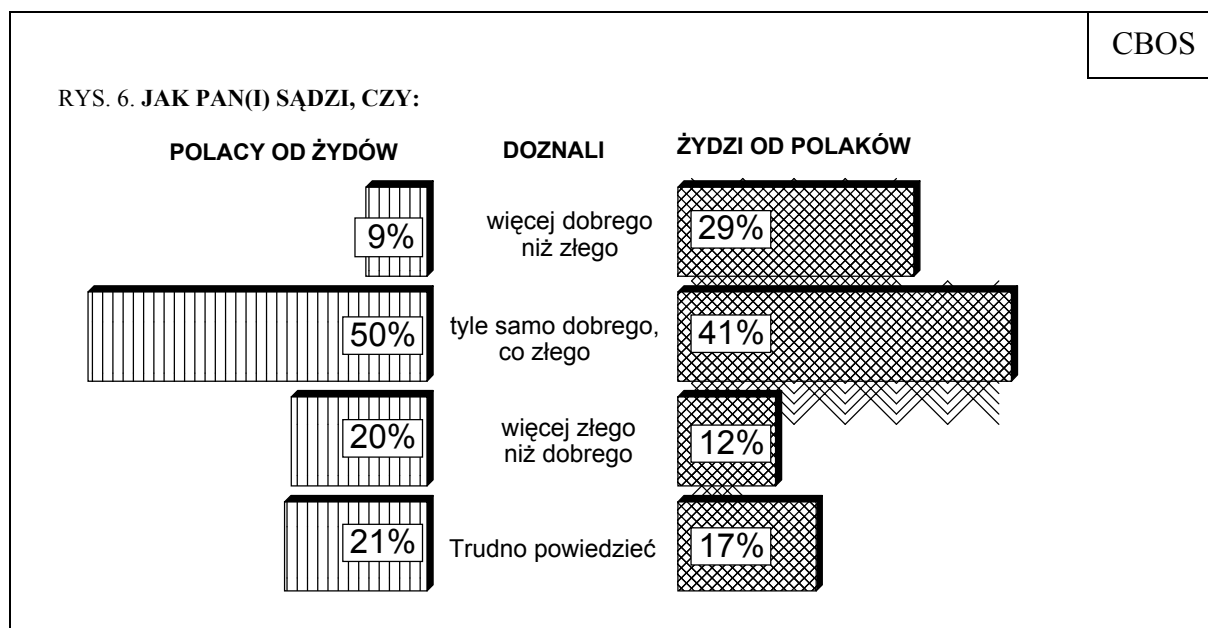
Tabela 4

Elektoraty	Odsetki wskazań na wpływ pozytywny:		
	0 wskazań	1 wskazanie	2 wskazania
AW „S”	47	25	28
PSL	65	19	15
ROP	57	27	16
SLD	43	27	30
UPR	28	41	31
UP	57	25	19
UW	52	21	27

Najmniej odpowiedzi wskazujących na pozytywny wpływ Żydów na kulturę i gospodarkę Polski udzielali przyszli wyborcy PSL, ROP i UP, najwięcej zaś - zwolennicy SLD i UPR; na pozycjach środkowych plasują się elektoraty Akcji Wyborczej „Solidarność” i UW.

Ocena wzajemnych stosunków na przestrzeni dziejów

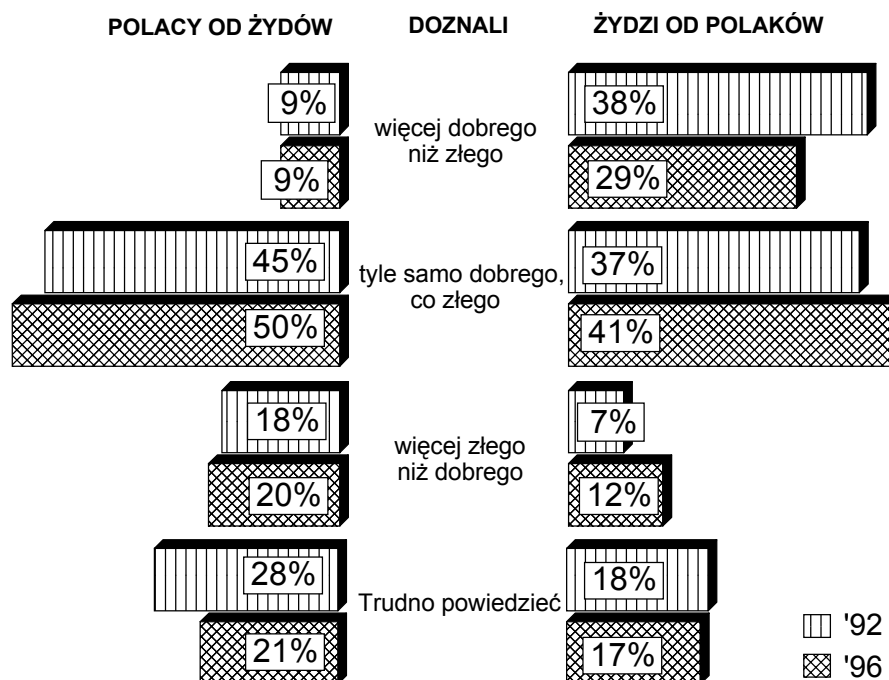
W dłuższym okresie stosunki polsko-żydowskie nie są postrzegane jako symetryczne: prawie 30% badanych sądzi, że Żydzi doznali od Polaków więcej dobrego niż złego, podczas gdy tylko 9% uważa, że tego samego doznali Polacy od Żydów. Relacja jest nieco bardziej symetryczna, jeśli chodzi o postrzeżenie doznanego zła.

Interesujące są jednak zmiany widzenia wzajemnych stosunków w czasie. W ciągu ostatnich czterech lat wzrósł samokrytycyzm społeczeństwa⁵. Zmalał odsetek osób, które twierdzą, że Żydzi doznali od Polaków więcej dobrego niż złego, a wzrósł nieco tych, którzy sądzą, że Polacy krzywdzili Żydów.

⁵ Por. „Czy Polacy są antysemitami?”, op. cit.

RYS. 7. JAK PAN(I) SĄDZI, CZY:

Krytycyzm wobec stosunku Polaków do Żydów jest wyraźnie wyższy u osób młodszych, nieco bardziej krytyczne są też osoby lepiej wykształcone: 23% najmłodszych i 7% najstarszych respondentów sądzi, że Żydzi doznali od Polaków więcej złego niż dobrego; podobnie twierdzi blisko 15% ankietowanych z wykształceniem wyższym i 8% z podstawowym.

Okres Holocaustu

W dyskusjach nad stosunkiem Polaków do Żydów w czasie wojny porównuje się czasem cierpienia obu narodów po to, by zakończyć konkluzją, iż pomoc dla Żydów była znacznie ograniczona z powodu niespotykanych w innych krajach represji za jej okazywanie oraz że cierpienia (straty) Polaków były porównywalne z cierpieniami Żydów. Niektórzy badacze zakładają nawet, że konkurencja mesjańskich autostereotypów obu narodów, których składową jest przekonanie (poza ideą wybraństwa) o szczególnym cierpieniu własnego

narodu, jest przyczyną złych stosunków polsko-żydowskich⁶. Tak czy inaczej, pytanie o cierpienia obu narodów w czasie wojny bada niezwykle czuły punkt wzajemnych stosunków.

Największa grupa badanych - blisko połowa wszystkich odpowiadających - sądzi, że oba narody ucierpiały tyle samo. W porównaniu z odpowiedziami udzielonymi cztery lata temu zmniejszył się odsetek osób uważających, że naród żydowski ucierpiał bardziej (wówczas ta grupa dominowała), a zwiększyła się liczba osób, które sądzą, że istnieje „równowaga w cierpieniu”.

Tabela 5 w procentach

Czy sądzi Pan(i), że podczas ostatniej wojny naród żydowski ucierpiał bardziej, mniej czy tyle samo, co naród polski?	Wskazania respondentów według terminów badań	
	‘92	‘96
Naród żydowski ucierpiał bardziej niż naród polski	46	39
Naród żydowski ucierpiał mniej niż naród polski	6	4
Jeden i drugi naród ucierpiał tyle samo	32	47
Trudno to porównać	12	6
Trudno powiedzieć	3	4

W ciągu ostatnich lat miały miejsce wydarzenia i związane z nimi dyskusje, które mogły mieć wpływ na opinię publiczną. Były to przede wszystkim obchody 50-lecia wyzwolenia Oświęcimia i związana z tym dyskusja o polskim i żydowskim cierpieniu w czasie wojny.

Przekonanie, że Żydzi ucierpieli bardziej niż Polacy, jest wyraźnie częstsze wśród najmłodszych badanych - sądzi tak 51% osób w wieku do 24 lat oraz 38% w wieku 65 lat i więcej. Opinie o cierpieniu zależą też od poziomu wykształcenia: podziela je 51% ankietowanych z wykształceniem wyższym i 34% - z podstawowym.

Inną sprawą istotną dla wzajemnych stosunków podczas wojny jest ratowanie Żydów. Prawie dwukrotnie więcej badanych sądzi, że Polacy w czasie wojny nie mogli uratować więcej Żydów, niż że mogli to zrobić. W porównaniu z badaniami sprzed czterech lat nieco wzrósł odsetek osób przekonanych, że Polacy mogli uratować więcej Żydów.

⁶ E. Koźmińska-Frejłak, I. Krzemiński, „Stosunek społeczeństwa polskiego do zagłady Żydów” [w:] „Czy Polacy są antysemitami?”, op. cit., ss. 102-107.

Tabela 6 w procentach

Czy, Pana(i) zdaniem, w czasie ostatniej wojny Polacy mogli uratować więcej Żydów czy też nie?	Wskazania respondentów według terminów badań	
	'92	'96
Zdecydowanie mogli Raczej mogli	5 } 21 16 }	5 } 27 22 }
Raczej nie mogli Zdecydowanie nie mogli	35 } 45 10 }	37 } 46 9 }
Trudno powiedzieć	35*	27

*W badaniu z roku 1992 kategoria pytania oprócz wskazań „trudno powiedzieć” (20%) zawierała kategorię: „Nie można odpowiedzieć na tak postawione pytanie” (15%). Tutaj zsumowano obie kategorie.

I w tym przypadku odpowiedzi zróżnicowane są przez wiek badanych: 36% osób najmłodszych i 14% najstarszych twierdzi, że Polacy mogli uratować więcej Żydów. Także wykształcenie ma na tę opinię pewien wpływ: najrzadziej sądzą tak respondenci z wykształceniem podstawowym (22%), najczęściej zaś - najlepiej wykształceni (33%).

Ci spośród badanych, którzy ze względu na wiek mogli być świadkami epoki Zagłady, najrzadziej twierdzą, że można było uratować więcej Żydów.

Tabela 7 w procentach

Wiek	Czy w czasie ostatniej wojny Polacy mogli uratować więcej Żydów czy też nie?		Trudno powiedzieć	Liczba osób
	Zdecydowanie tak i raczej tak	Zdecydowanie nie i raczej nie		
Do 24 lat	36	36	28	151
25-34	33	46	21	193
35-44	34	43	23	242
45-54	27	45	28	173
55-64	14	58	28	145
65 i więcej	14	54	32	186

Odpowiedzi na pytania dotyczące okresu Zagłady, a także pytanie o ocenę wzajemnych stosunków w czasie wielowiekowych kontaktów ujawniają pewien paradoks: pewnemu wzrostowi samokrytycyzmu, jeśli chodzi o ocenę postawy Polaków wobec Żydów na przestrzeni historii, towarzyszy wzrost przekonania, że w czasie wojny Polacy bardziej ucierpieli.

Judaizm i chrześcijaństwo - bliskość religijna czy religijny dystans?

Katecheza Kościoła o Żydach zmieniła się radykalnie od czasów Soboru Watykańskiego II i Deklaracji *Nostra Aetate* (1965). Zmiana dotyczy zarówno wycofania się z nauczania o Żydach jako Bogobójcach, jak i potępienia antysemityzmu (Deklaracja

Episkopatu Polski w tym względzie została wydana w 1991 roku) oraz przypomnienia związków chrześcijaństwa z judaizmem⁷.

Poczucie bliskości, powinowactwa religijnego chrześcijaństwa i judaizmu badaliśmy odwołując się do pojęcia „starszych braci w wierze”.

Spółeczeństwo polskie jest dokładnie podzielone, jeśli chodzi o opinię w tej sprawie. Na pytanie: „Czy Żydzi są naszymi starszymi braćmi w wierze”, prawie 40% odpowiedziało twierdząco (zdecydowanie lub raczej), a blisko 39% nie zgodziło się z tą opinią (raczej lub zdecydowanie). Jednak odpowiedzi skrajnie negatywnych było więcej (18%) niż skrajnie pozytywnych (11%).

Akceptacja przekonania o powinowactwie religijnym z Żydami zależy silnie od poziomu wykształcenia: 31% osób z wykształceniem podstawowym i 53% z wyższym zgadza się z twierdzeniem, że „Żydzi są braćmi w wierze”. Co ciekawe jednak, odrzucanie tego poglądu praktycznie nie zależy od wykształcenia.

Wiek różnicuje opinię w tej kwestii w niewielkim stopniu: 46% ankietowanych najmłodszych i 38% najstarszych zgadza się z nią.

Określenie „starsi bracia w wierze” częściej niż inni akceptują respondenci uczestniczący w praktykach religijnych kilka razy w tygodniu, tuż za nimi plasują się osoby niepraktykujące. Najrzadziej z tym stwierdzeniem zgadzają się ankietowani sporadycznie biorący udział w praktykach religijnych. Podobny układ zależności nasuwa wniosek, że różne mogą być źródła poczucia religijnej bliskości z Żydami - jedno zakorzenione w katechezie Kościoła, drugie - w zespole przekonań świeckich.

AKCEPTACJA STWIERDZENIA O POWINOWACTWIE RELIGIJNYM Z ŻYDAMI

Tabela 8

w procentach

	Udział w praktykach religijnych:			
	kilka razy w tygodniu	kilka razy w miesiącu	kilka razy w roku	w ogóle nie praktykuje
Żydzi są starszymi braćmi w wierze	48	41	34	44
Żydzi nie są starszymi braćmi w wierze	34	35	45	38
Trudno powiedzieć	18	22	21	18

⁷ O chrześcijańskim spojrzeniu na judaizm dawniej i dzisiaj pisał ks. M. Czajkowski, „Lud Przymierza”, Więź, Warszawa 1992.

ANTYSEMITYZM

Za badaczami polskimi przyjęliśmy, że antysemityzm jest „pewnym schematem poznawczym, który czerpie swą siłę i trwałość z zakorzenienia w szerszych całościach - ukształtowanych historycznie systemach poglądów religijnych i ideologicznych”⁸. Wyróżniono antysemityzm tradycyjny (antyjudaizm czy też antysemityzm religijny), którego źródła tkwią w katechezie Kościoła, oraz antysemityzm nowoczesny (czy też polityczny), zrodzony u progu XIX wieku, którego główną składową jest przekonanie o omnipotencji Żydów i ich zakulisowym wpływie na różne dziedziny życia⁹.

Antysemityzm nowoczesny

Antysemityzm w przyjętym tu znaczeniu to pewne ideologiczne schematy poznawcze, ukształtowane historycznie. Pytania sondujące opinie o nadmiernym wpływie Żydów na różne sfery życia w kraju zostały przez badaczy nazwane antysemityzmem nowoczesnym czy też politycznym. To właśnie ten typ antysemityzmu był przedmiotem omawianego badania.

Przy pytaniu o wpływ Żydów na życie gospodarcze i polityczne odsetek osób zgadzających się ze stwierdzeniem, że wpływ ten jest za duży, przewyższa odsetek osób będących przeciwnego zdania. Natomiast w przypadku pytania o wpływ na telewizję odsetek osób akceptujących stwierdzenie o zbyt dużym wpływie jest niższy od odsetka odrzucających. Jednak w porównaniu z badaniem sprzed czterech lat w tej właśnie sferze obserwujemy pewien wzrost odsetka odpowiedzi antysemitycznych. Przekonania o wpływie Żydów na politykę praktycznie nie uległy zmianie, zwiększył się natomiast odsetek odrzucających stwierdzenie o nadmiernym wpływie na gospodarkę.

⁸ H. Datner, „Struktura i wyznaczniki postaw antysemitycznych” [w:] „Czy Polacy są antysemitami?”, op. cit., s.31.

⁹ Tamże, s. 32.

Tabela 9

w procentach

Czy zgadza się Pan(i) czy też nie ze stwierdzeniem, że Żydzi w naszym kraju mają zbyt wielki wpływ na:	Wskazania respondentów według terminów badań	
	'92	'96
Życie polityczne		
Zdecydowanie się zgadzam	14	15
Raczej się zgadzam	21	24
Raczej się nie zgadzam	18	20
Zdecydowanie się nie zgadzam	9	9
Trudno powiedzieć	37*	32
Życie gospodarcze		
Zdecydowanie się zgadzam	12	13
Raczej się zgadzam	24	24
Raczej się nie zgadzam	17	22
Zdecydowanie się nie zgadzam	8	8
Trudno powiedzieć	39	32
Prasę, radio, telewizję		
Zdecydowanie się zgadzam	8	10
Raczej się zgadzam	14	18
Raczej się nie zgadzam	21	25
Zdecydowanie się nie zgadzam	11	9
Trudno powiedzieć	46	37
*W badaniach z roku '92 oprócz odpowiedzi „trudno powiedzieć” znalazły się kategorie „nie wiem, „nie interesuje mnie to” oraz „jestem niezdecydowany”. Tutaj te trzy kategorie zostały zsumowane.		

Z odpowiedzi na trzy omówione wyżej pytania utworzono miarę globalną - indeks antysemityzmu.

			CBOS
Liczba odpowiedzi „zdecydowanie” lub „raczej” zgadzam się z poglądem, że Żydzi mają zbyt wielki wpływ na życie polityczne, gospodarcze, prasę, radio i telewizję		Odsetki wskazań	
0	56	brak antysemityzmu	
1	8		
2	12		
3	24	silny antysemityzm	

Ponad połowa badanych nie udzieliła żadnej odpowiedzi antysemickiej, blisko jedna czwarta zaś wybrała 3 takie odpowiedzi.

Złożone są związki poglądów antysemitycznych i wykształcenia. Osoby z wykształceniem wyższym w takim samym stopniu jak badani z wykształceniem podstawowym akceptują pogląd, że Żydzi mają zbyt wielki wpływ na politykę, natomiast znacznie częściej stwierdzenie takie odrzucają: 44% osób z wyższym wykształceniem i 17% osób z podstawowym nie zgadza się z takim poglądem. Jeśli chodzi o gospodarkę, aż 48% badanych z wyższym wykształceniem i 35% - z podstawowym akceptuje opinię o nadmiernym wpływie Żydów na tę sferę życia. Z kolei jeśli chodzi o wpływ na media, osoby z wykształceniem wyższym częściej niż inni zarówno akceptują pogląd o nadmiernym wpływie Żydów, jak i odrzucają.

Wiek w sposób regularny wpływa na poglądy w tych kwestiach: im młodsze osoby, tym niższy poziom antysemityzmu, z jednym wyjątkiem: osoby z najstarszej grupy wieku (65 lat i więcej) są mniej antysemityczne niż osoby z grupy nieco młodszej (55-64 lata).

Przyjęcie, że przyjmowanie poglądów antysemitycznych ma podłoże frustracyjne i zależy m.in. od sytuacji materialnej człowieka, znajduje w ankiecie potwierdzenie, jeśli za jej wskaźnik przyjmujemy ocenę własnych warunków materialnych. Osoby, które oceniają swoje warunki jako dobre, mają najniższy poziom antysemityzmu. Podobne stwierdzenie można odnieść do osób w ogóle nie uczestniczących w praktykach religijnych.

Samookreślenie polityczne w kategoriach lewica - centrum - prawica także ma pewien wpływ na opinie w tej kwestii. Najwyższy poziom antysemityzmu mają osoby deklarujące poglądy prawicowe, najniższy zaś badani o orientacji centrowej. „Środkowa” pozycja osób o orientacji lewicowej świadczy o wielkiej niejednoznaczności pojęcia „lewica” i przypisywaniu się do niej ludzi o bardzo różnych światopoglądach.

Wyborcy Aleksandra Kwaśniewskiego częściej niż osoby głosujące na Lecha Wałęsę nie wybierają żadnej odpowiedzi antysemitycznej (odpowiednio 58% i 44%), rzadziej natomiast wybierają maksymalną liczbę takich odpowiedzi (21% wobec 36%).

Spośród elektoratów partyjnych najniższy poziom wskazań antysemitycznych mają przyszli wyborcy UW i PSL (oni właśnie zdecydowanie częściej niż inni nie wybierają w ogóle wskazań antysemitycznych), dalej - zwolennicy UPR, SLD, a za nimi osoby

zamierzające głosować na UP i Akcję Wyborczą „S”. Na ostatnim miejscu, jeśli chodzi o częstość niewyborowania stwierdzeń antysemitycznych, znajduje się elektorat ROP. Jeśli jednak przyjrzeć się wyborcom maksymalnej liczby stwierdzeń antysemitycznych, to najrzadziej zdarza się to wyborcom PSL i UW, dalej - sympatykom SLD i Akcji Wyborczej „Solidarność”, a następnie, *ex aequo*, UP, ROP i UPR. Taki układ zależności świadczy o dużym zróżnicowaniu ideowym osób deklarujących związki z UP i UPR.

Antysemityzm tradycyjny

Według badaczy polskich, w skład syndromu antysemityzmu tradycyjnego wchodzi m.in. przeświadczenie, że Żydzi są sami winni temu, co ich spotyka¹⁰. Znacznie więcej ankietowanych nie zgadza się z tą opinią niż ją akceptuje. W porównaniu z badaniami sprzed czterech lat nastąpił wzrost odsetka osób, które odrzucają to stwierdzenie.

Tabela 10

w procentach

Czy zgadza się Pan(i) z opinią, że Żydzi sami są winni temu, co ich spotyka?	Wskazania respondentów według terminów badań	
	'92	'96
Zdecydowanie się z tym zgadzam	12	11
Raczej się zgadzam	24 } 36	22 } 33
Raczej się nie zgadzam	22	27
Zdecydowanie się nie zgadzam	13 } 35	18 } 45
Trudno powiedzieć	29	22

Interesujące, że wykształcenie nie różnicuje akceptacji tego stwierdzenia, silnie natomiast wpływa na jego odrzucenie: 38% badanych z wykształceniem podstawowym i 58% z wyższym nie aprobuje takiej opinii.

¹⁰ H. Datner, „Struktura i wyznaczniki postaw antysemitycznych”, op. cit., s. 60.

Tabela 11 w procentach

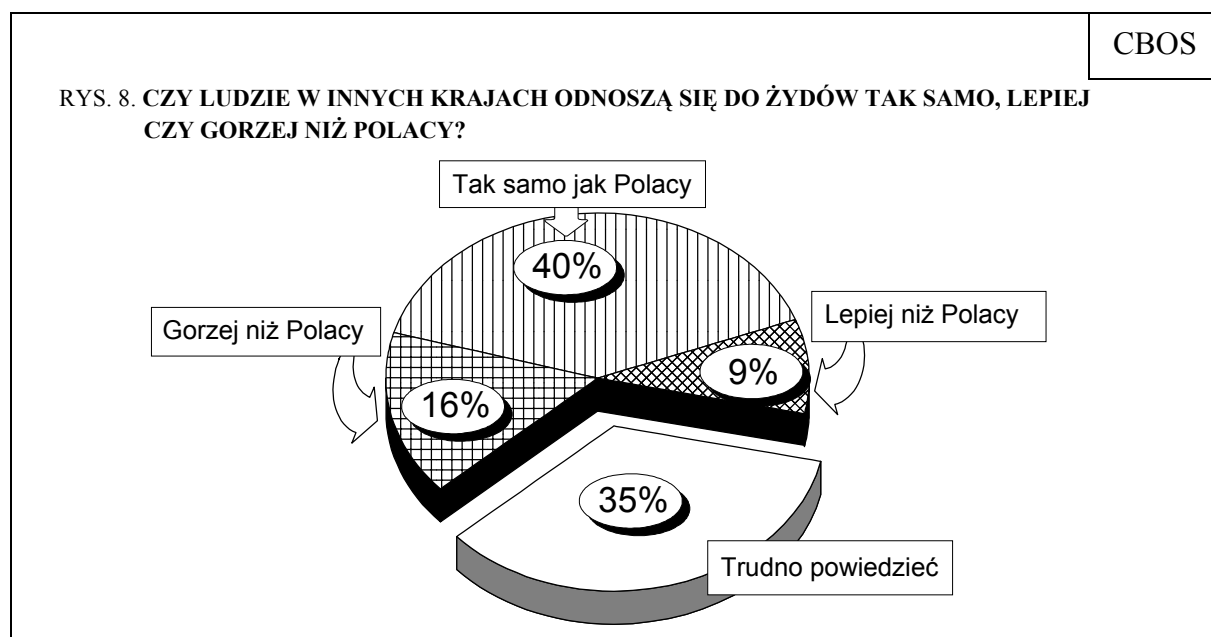
Wykształcenie	Stosunek do stwierdzenia, że „Żydzi sami są winni temu, co ich spotyka”			
	Zdecydowanie i raczej się zgadzam	Zdecydowanie i raczej się nie zgadzam	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Podstawowe	31	38	31	376
Zasadnicze zawodowe	32	48	20	289
Średnie	35	49	16	346
Wyższe	31	58	12	80

Na odrzucenie poglądu, że Żydzi sami są sobie winni, znacznie silniej niż na jego akceptację wpływa również wiek badanych. Nie zgadza się z taką opinią 63% najmłodszych i 37% najstarszych respondentów.

Jak w porównaniu z Polakami odnoszą się do Żydów ludzie w innych krajach?

Nierzadko formułowana bywa opinia, że Polacy odnoszą się do Żydów w sposób szczególny - gorzej niż inne narody. Co myślą o tym badani?

Najwięcej osób wyraża przekonanie, że w Polsce ludzie odnoszą się do Żydów podobnie jak w innych krajach.

Samokrytyczna postawa - przekonanie, że Polacy odnoszą się do Żydów gorzej niż ludzie w innych krajach - jest związana z wykształceniem i wiekiem: osoby najwyżej wykształcone i najmłodsze są nieco bardziej krytyczne niż respondenci niżej wykształceni i starsi: 6% osób z wykształceniem podstawowym i 24% z wyższym uważa, że Żydzi w innych krajach są lepiej traktowani niż w Polsce, podobnie sądzi 14% osób najmłodszych i 5% najstarszych.

Ilu jest Żydów w Polsce?

Według szacunków, liczba Żydów w Polsce waha się od 3 tysięcy - jeśli za wskaźnik przyjąć formalną przynależność do jednej z organizacji żydowskich, do kilkunastu, a nawet 30 tysięcy, gdy odstępimy od tego kryterium formalnego. W potocznej opinii liczba Żydów wielokrotnie przewyższa te liczby - i wynik ten powtarza się w różnych badaniach.

		CBOS
Ilu Żydów mieszka obecnie w naszym kraju?		
Do 10 tys.		10%
Do 50 tys.		11%
Do 100 tys.		13%
Ćwierć miliona		10%
Pół miliona		8%
Milion i więcej		14%
Trudno powiedzieć		34%

Można przyjąć, że co piąta osoba (21%) postrzega liczbę Żydów dość realistycznie, kolejne 13% widzi ją przesadnie, natomiast ponad 30% na pograniczu fantazji.

Wykształcenie nie różnicuje opinii w tej kwestii, natomiast wpływa na nie w pewnej mierze poziom antysemityzmu. Wśród tych, którzy sądzą, że w Polsce mieszka milion lub więcej Żydów, jest dwukrotnie więcej osób o najwyższym poziomie antysemityzmu (23%) niż nie wybierających w ogóle stwierdzeń antysemickich (12%). Wśród tych, którzy podają najmniejszą liczbę (do 10 tys.), jest odwrotnie - dwa razy mniej nie wybiera stwierdzenia antysemickiego niż wskazuje najwyższą ich liczbę.

PODSUMOWANIE

- ◆ Skojarzenia, jakie wywołuje w społeczeństwie polskim sformułowanie „naród żydowski”, dotyczą przede wszystkim Holocaustu, Zagłady.
- ◆ Ponad dwie trzecie badanych określa jako duży lub bardzo duży historyczny wpływ Żydów mieszkających niegdyś w Polsce na naszą gospodarkę. Jeśli chodzi o wpływ na kulturę, sądzi tak tylko nieco więcej niż jedna piąta ankietowanych. Społeczeństwo jest natomiast podzielone w ocenach tego wpływu.
- ◆ Stosunki wzajemne nie są postrzegane jako symetryczne: co dziesiąty ankietowany sądzi, że w przeszłości Polacy doznali od Żydów więcej dobrego niż złego, podczas gdy niemal co trzeci jest zdania, że to właśnie spotkało Żydów od Polaków. W ciągu ostatnich lat nieco wzrósł jednak odsetek tych, którzy sądzą, że Polacy krzywdzili Żydów, a zmalał tych, którzy uważają, że Żydzi doznali od Polaków więcej dobrego niż złego.
- ◆ Niemal połowa respondentów jest zdania, że w czasie wojny oba narody ucierpiały tyle samo. W porównaniu z wynikami badań sprzed czterech lat zmalała liczba osób, które sądzą, że naród żydowski ucierpiał bardziej niż polski.
- ◆ Społeczeństwo jest dokładnie podzielone, jeśli chodzi o akceptację stwierdzenia, że „Żydzi są naszymi starszymi braćmi w wierze”.
- ◆ W ciągu ostatnich lat zmalał odsetek osób akceptujących stwierdzenie, że Żydzi sami są winni temu, co ich spotyka, uznane za jeden ze wskaźników antysemityzmu tradycyjnego.
- ◆ Od roku 1992 nie zmieniła się liczba osób przekonanych, że Żydzi mają zbyt duży wpływ na politykę, natomiast nieco zmalała akceptacja stwierdzenia o nadmiernym wpływie na gospodarkę, a wzrosła - o wpływie na media. Badanie potwierdziło tezę, że między antysemityzmem a wykształceniem zachodzą złożone zależności: osoby z wyższym wykształceniem są zarówno wśród tych, którzy najczęściej akceptują poglądy antysemickie, jak i tych, którzy najczęściej je odrzucają. Natomiast wiek wpływa na te postawy regularnie i zrozumiale: im młodszy ludzie, tym rzadziej są antysemitami.
- ◆ Najmniej antysemicki elektorat ma PSL i UW, najbardziej - ROP. Wyborcy Aleksandra Kwaśniewskiego rzadziej niż osoby, które głosowały na Lecha Wałęsę, wybierają odpowiedzi antysemickie.